

Élettörténet a múzeumi emlékezet terében¹

— *Life story in the ground of museum memory* —

Abstract

By analysing the museum history and the museum representations of the family archives preserved in the Nagyatád City Museum collection, I intend to examine the following questions: how do the family, the local community and the local museum form and subsequently interpret the life stories emerging from the documents? What connections can be revealed between different forms of memory (family memory, local social memory and cultural memory represented by the museum); furthermore between memory and identity?

„Az esemény jön és elsuhan
s az emlékek száz ideje van.”
Weöres Sándor: *Rongyszőnyeg*

A nagyatádi Városi Múzeum történeti dokumentumgyűjteményében található egy közel kétszáz évet átívelő családi irategyüttes, amelynek darabjait a leszármazottak az elmúlt tíz év során több részletben adták át a múzeumnak. A több generáció által tudatosan gyűjtött és gyarapított, gondosan rendezett irattár részben dr. Veress Dezső egykori nagyatádi ügyvéd életútja,² részben pedig a Veress család története köré épül. Az anyag muzeológiai feldolgozását, értelmezését a családdal való szoros, többéves együttműködés segítette (és segíti a mai napig is).³ A

¹ A tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatást a K 81 120 számú, Egyén és közösség változó terekben: gazdasági stratégiák, lokális megoldások, mindennapi életvilágok etnográfája és antropológiája című OTKA program támogatta.

² Veress Dezső (Székelykeresztúr, 1896. február 24. – Sátoraljaújhely, 1971.): ügyvéd. Jogi tanulmányait Kolozsvárott végezte, s ezzel párhuzamosan az első világháború különböző frontjain harcolt három és fél éven keresztül. 1921 decemberében kapta meg doktori oklevelét az akkorra már Budapestre „száműzött” egyetemen, majd rövid budapesti gyakornokoskodás után Nagyatádra (Somogy megye) került, ahol előbb ügyvédjelöltként, majd 1927-től önálló ügyvédként dolgozott negyvenkét éven át. Aktívan részt vett a község közéletében, főként a katolikus egyház körül szerveződő alapítványi, egyesületi, karitatív munkában tevékenykedett szívesen. A második világháború időszakában községi képviselő volt. 1944 decembere és 1945 márciusa között, amikor a község a német és a szovjet/bolgár csapatok állóháborújának színterévé vált, két társával létrehozták és működtették a Magyar Segélybizottságot a helyben maradt lakosság megsegítése érdekében. 1952 májusában feleségével – és sok más nagyatádi családdal – együtt a Hortobágyra deportálták. Öt év után kerülhetett vissza Nagyatádra és az ügyvédi gyakorlathoz. Egy 1963-ban meghozott törvény lehetővé tette, hogy az ügyvédek nyugdíjba mehessenek, s ezt kihasználva 1964. január 1-jével, hatvannyolc évesen nyugdíjba vonult.

³ Ezúton köszönöm a Veress családnak, hogy az iratokat a nagyatádi Városi Múzeum rendelkezésére bocsátották, s egyúttal köszönöm a feldolgozásokhoz nyújtott segítséget.

közös munka eredményeképpen több olyan eseményre is sor került, amelyeken a dokumentumok hordozta történetek múzeumi bemutatására, nyilvános reprezentációjára került sor: először kiállítás készült az anyagból (2002),⁴ majd Veress Péter édesapja élettörténetéről tartott előadást (2003); továbbá a múzeum gondozásában megjelent Veress Dezső második világháború idején írt naplója, amelyet ünnepélyes könyvbemutató keretében mutattunk be a közönségnek (2005).

Ezen családi irattár múzeumi történetének és múzeumi reprezentációinak elemzésén keresztül az alábbiakban azt vizsgálom, hogyan alkotja meg és utólagosan hogyan értelmezi, használja a család, a helyi közösség, illetve a kulturális emlékezet intézményeként működő helytörténeti múzeum a dokumentumokból kibontakozó élettörténet(ek)et. Továbbá azt, hogy milyen összefüggések és egymásra hatások mutathatók ki az emlékezet különböző formái (a családi emlékezet, a lokális társadalmi emlékezet és a múzeum által megtestesített kulturális emlékezet), valamint emlékezet és identitás között. Az elemzés középpontjába a Veress Dezső életútjáról készített élettörténeti előadást és a könyvbemutató rítusát állítom, ám az értelmezés során további forrásokat is felhasználok: többek között a családi irategyüttes múzeumi történetére vonatkozó dokumentumokat, valamint a család és a múzeum/kutató közötti sokéves levelezés vonatkozó részleteit.

Az elemzés során ugyanakkor a történetnek egy másik (az értelmezések során legtöbbször kifejtetlenül, rejtve maradó) szála is kibontakozik: az a megismerési-megismertetési folyamat,⁵ amely a család (illetve a családot képviselő személy, Veress Péter) és a kutató között játszódott, illetve játszódik jelenleg is. Az anyag feldolgozásában végig Veress Péter volt a „kalauzom”. A családban jelenleg ő az, aki az iratanyagot gondozza, gyarapítja, rendszerezi, ő a családi emlékezet őrzője. A közös munka során az ő segítségével gyarapodtak saját ismereteim és tudásom, s ezzel együtt alakult, változtak az elképzeléseim, sőt a céljaim is: a múzeumi gyűjtemény gyarapításának kezdeti szándékán keresztül a saját kutatási téma megjelöléséig és a történet feldolgozásának különböző formáig. S ezzel együtt a kezdeti steril muzeológusi, szakmai kíváncsiságot az évek során egyre mélyebb ismeretek, árnyaltabb tudás, a kérdezősködést egyre mélyebb beszélgetések váltották fel. E kölcsönös megértési és megértetési folyamat során a feltárolt történet egyre ismerősebb, otthonosabb lett, amelybe magam is bevonódtam, s mélyen érintetté váltam.⁶ Ez a folyamat ugyanakkor végig kétoldalú, kölcsönös és egymásra ható volt. Magam is befolyásoltam az ő (és rajta keresztül családtagjai) viszonyát a család történetéhez, illetve a történet emlékét hordozó dokumentumokhoz: Veress Péternek a családjára vonatkozó ismeretei e folyamatos

⁴ A „Dr. Veress Dezső életútja és munkássága” című kamarakiállítást a 2002 szeptemberében megrendezett Elszármazottak Találkozójára készítettük el.

⁵ Nagy Zoltán kifejezése (NAGY 2007. 8.)

⁶ NAGY 2006. gondolatmenete alapján.

A nagyatádi Városi Múzeum ❖ Fotó: Huszár Endre

adományozták, a családi emlékezetet – fizikai és szimbolikus értelemben egyaránt – egy másik térbe, az emlékezet egy másik szintjére, a kulturális emlékezetet megtestesítő múzeum terébe mintegy kihelyezték. Ezért a Veress Péter által megkonstruált élettörténet, a múzeumi kiadványként megjelent napló és az emlékezet összefüggéseinek feltárásában kulcsfontosságú momentum a család és a múzeum kapcsolatának a története, annak – legalább vázlatos – megismerése.

A kapcsolat kezdete 2001 szeptemberére nyúlik vissza, amikor a Nagyatádi Elszármazottak Találkozója alkalmával Veress Péter felajánlotta a múzeum számára a család csaknem kétszáz évet felölelő – 1785 és 1945 között keletkezett – iratait. A felajánlás motivációjáról egy későbbi levelében így fogalmazott: „*úgy gondolom, hogy jó lépés volt néhány évvel ezelőtt [elmondani], hogy mi az, amit hiányolunk a helytörténeti múzeumból, s mi az, amivel a gyűjteményt gazdagítani tudnánk*”.⁸ Egy későbbi levélben pedig, a múzeumba adás indítékait firtató kérdésre válaszolva így írt: „*Az iratokat pedig akkor kezdtem igazán átnézni, rendezni, feldolgozni, mikor Jutka⁹ egy [...] nagyatádi kiruccanásuk alkalmával a nekik nagyon tetsző múzeumban járt, s ott több, számunkra jól ismert család dokumentumait látta, és tőlem kérdezte, hogy miért nincs anyag ott dr. Veress Dezsőékről, mikor pedig az atádi értelmiség meghatározó alakjai voltak ott a mi szüleink. Igazában nem nekem, hanem Jutkának köszönhető, hogy felvettem veletek a kapcsolatot, hogy nekiálltam a feldolgozásnak, rendezésnek, hogy [...] átláttam, hogy ez az anyag csak akkor értékes, ha közgyűjteményben, s nem egy családi levéltár elsüllyesztett fiókjában lapul. Ezért hoztam meg azt a – számomra nehéz – döntést is, hogy a II. József-féle okiratot is a múzeumnak adom. Nem a másolatot, az eredetit.*”¹⁰

A család szándéka tehát az volt, hogy a múzeumi gyűjtemény általuk megtapasztalt hiányát pótolják, és olyan múzeumi megőrzésre és bemutatásra méltónak ítélt anyaggal gyarapítsák,¹¹ amely árnyalja, kiegészíti a helytörténeti kiállításban bemutatott várostörténeti narratívát. Mindennek háttérben pedig az a megfontolás munkált, amely az iratanyag értékét a közösség viszonylatában méri, s a közgyűjteménynek való átadással a közösséget kívánja gazdagítani vele.

párbeszéd révén sajátosan tudatos, önreflexív tudássá alakultak.

A történet felfejtése és értelmezése tehát a saját kutatói, muzeológusi munkámra vonatkozó önreflexív, kritikai elemzést is jelenti.

Családi irattár és múzeumi gyűjtemény – az emlékezet kihelyezése⁷

Veress Dezső életének emlékét elsődlegesen a családja, utódai „hordozzák”, gondozzák. Akkor azonban, amikor az életúthoz kapcsolódó tárgyi emlékeket, dokumentumokat, fényképeket a nagyatádi múzeumnak

⁷ Keszeg Vilmos kifejezése.

⁸ Részlet Veress Péter 2005. december 1-jei leveléből. Az idézeteket a tanulmány során változtatás nélkül közlöm.

⁹ Veress Judit, Veress Péter testvére.

¹⁰ Részlet Veress Péter 2008. augusztus 26-ai leveléből; kiemelések tőlem.

¹¹ Ami természetesen találkozott a múzeum saját szándékaival és törekvéseivel.

A következő évek során a családi levéltár további rétegeit adták át a gyűjteménynek, ezzel párhuzamosan pedig a múzeumban folyamatosan dolgoztuk fel és mutattuk be ennek a gazdag anyagnak egy-egy szeletét, kiállítás, előadás, forráskiadvány és könyvbemutató formájában. E múzeumi reprezentációk révén a Veress Dezső és családjának történetéről szóló elbeszélés(ek) a múzeumban folyamatosan épülő, alakuló várostörténeti narratíva részévé vált(ak), s a történet a családi használatból a nyilvános (város)történeti diskurzus terébe került: Veress Dezső élettörténete „hivatalosan” belekerült a múzeum mint a lokális emlékezet intézménye által folyamatosan épített (város)történeti kánonba.

Ebbe a – ha mégoly vázlatosan is ismertetett – sokrétű összefüggésrendszerbe illeszkedik tehát mind az élettörténeti előadás, mind pedig a könyvbemutató, amelyeket az alábbiakban részletesen bemutatok.

„Nagyatád ügyvédje, dr. Veress Dezső”¹² – elbeszélés egy élet történetéről (2003)

Veress Péter édesapja életútjáról megalkotott elbeszélése élettörténetként értelmezhető. Az élettörténet a narratív történetek egyike, amely – definíciója szerint – „progresszív rendszerként egy személy sorsát jeleníti meg a születés, a szerelem, a munka, küzdelem, halál mint alapvető biografikus toposzok által; az egyéni sorsot partikuláris környezetben, viszonyhálózatban, gyakran azzal kontrasztban állva teszi érzékelhetővé” (KESZEG 2005. 8–9.). Az élettörténet nem azonos az életpályával: az élettörténet az életpálya szimbolikus reprezentációjának tekinthető, a jelenben (a beszédhelyzet körülményei között) feltáruló/feltárt múltnak. Míg az életpálya a valóság egyéni birtokbavételének folyamata, az élettörténet e folyamat szimbolikus megjelenítéseként értelmezhető (NIEDERMÜLLER 1988. 379.).

Az élettörténet megalkotásában több tényező játszik szerepet: egy részük objektív, és az egyéntől függetlenül, a beszédhelyzetben, az élettörténet elmondásának kontextusában érvényesül. Ilyen objektív tényezők a történet szövegelőzményei, a történettel szembeni befogadói elvárások, előírások, a történetmondással kapcsolatos automatizmusok, forgatókönyvek, valamint a műfajiság szabályai. A tényezők másik része szubjektív, s mint ilyenek akaratlagosak vagy akaratlanok: az egyén közlési szándéka és célja, az emlékezés korlátai és torzításai, illetve az egyéni nyelvi és narratív kompetencia (KESZEG 2005. 10.). Ezek a megállapítások egyaránt érvényesek a saját életútról, illetve a mások életéről megkonstruált élettörténetekre. A fentiek alapján Veress Péter előadása Veress Dezső életpályájának szimbolikus megkonstruálásaként értelmezhető.

A múzeumban elhangzott előadás beszédhelyzetét elsősorban az határozta meg, hogy kutatói, intézményi felkérésre készült, és mint ilyen a *Beszélő képek – beszélő tárgyak* című (régebb óta folyamatosan zajló) helytörténeti előadásorozat keretébe illeszkedett. A sorozatban a felkért előadók „régii nagyatádi családok” leszármazottaiként családjuk történetéről beszéltek. Azt, hogy melyik család minősült „régii nagyatádinak”, a múzeum körül tevékenykedő helytörténeti kutatók (tehát a helyi társadalmi emlékezet alakítói, tudatos formálói) határozták meg. Nagyatádon az

¹² Veress Péter 2003. november 20-án, a nagyatádi Városi Múzeumban elhangzott előadásának a címe. Az előadást PowerPoint programmal készített diasorozat, illetve a szóban hozzáfűzött történetek, megjegyzések alkották. Az elemzés a szöveggént felfogott diasorozatra irányul (a szóbeli hozzáfűzéseket nem rögzítettük).

1990-es évektől, a helytörténeti – nem intézményi keretek között zajló, ám a város vezetése által támogatott – kutatásokban alakult ki, majd az eredményeket publikáló kiadványokon keresztül kanonizálódott, hogy mely családok, személyek, intézmények történetei kerül(het)nek bele a lokális történelmi emlékezetbe. Vagy más szavakkal: a helyi emlékezetet alakító, formáló személyek mely történeteket ítélnék megőrzésre méltónak (beleértve ebbe önmaguk és a családjuk emlékének múzeumi megőrkítésére való törekvésüket is). Az 1996-ban létrehozott múzeum helytörténeti kiállításába (és gyűjteményébe) gyakorlatilag ezek a történetek kerültek bele, ezek alkotják azóta is a várostörténeti kiállítás fő vonulatát.

Veress Péternek tehát ezen történetek sorába kellett beilleszteni az édesapja és a családja történetéről megalkotott elbeszélését. Az előző előadások szövegelőzményként hatással voltak az előadás megszerkesztésére, előadásmódjára, ugyanakkor befolyásolták a befogadók, a hallgatók előzetes elvárásait is. Erről az oldalról szemlélve egy Nagyatádtól rég elszakadt, és azt csupán gyerekkori emlékeiből vagy szülei elbeszéléséből ismerő személy beszélt egy olyan hallgatóság előtt, amelynek tagjai itt élnek, és akik nagyobb részben a várostörténet jó ismerőinek tartják magukat. Az előadás kezdete előtti beszélgetés során hangzott el egy alapvetően provokatív hangú kérdés, ami kételkedést, sőt latensen elutasítást is magába foglalt: „Na, mit tud ez a Veress gyerek Nagyatádról?!¹³ A kérdésben a „kívülről jött”, a „betolakodó” státusával szembeni távolságtartás tükröződik.

Mindemellett maga a múzeumi környezet, az előadás műfajával szembeni előzetes elvárások, és az esemény ritualizált volta is befolyásolta a reprezentáció megfogalmazásmódját, szóhasználatát, meghatározta alapvető szerkezeti elemeit.

Veress Péter elbeszélésében – a beszédhelyzethez alkalmazkodva – édesapja és Nagyatád kapcsolatát helyezte a középpontba, voltaképpen az egész életút e kapcsolat körül értelmeződött. A kiindulópont már az előadásnak adott címben hangsúlyosan megjelent: *Nagyatád ügyvédje: Dr. Veress Dezső*. A hely és a személy között felállított birtokviszony kettejük szoros összetartozását, szétválaszthatatlanságát sugallja. Magának az élettörténet tagolásának fő szerkezeti egységei is ebben a viszonyban fogalmazódtak meg: *Évek Nagyatád előtt; Ifjú nagyatádi ügyvéd; Miért nem Nagyatád?; Ismét Nagyatádon*. A kollektív emlékezet egyik legfontosabb ismérve (alakzata) tér- és időbeli kötöttsége: az emlékezés a lakott térben gyökerezik (ASSMANN 1999. 39.). Ebben az esetben Nagyatád az a tér, tájegység, amely az emlékezet közegéül szolgált, s amely teljes egészében jelle lépett elő, Veress Dezső (valamint a Veress család) életének szimbólumává vált. Ahogy Jan Assmann fogalmaz: „csoport és tér [a kollektív emlékezet keretében] szimbolikus lényegközösséget alkot, melyhez a csoport akkor is ragaszkodik, ha a saját terétől elszakad – ilyenkor a szent helyeket szimbolikusan teremti újra” (ASSMANN 1999. 40.). A személyes életút és az annak keretét adó hely teljes egyenrangúsága, összetartozásuk kihangsúlyozása éppen ezt a valaha volt, ám időközben elveszített „szent hely”-nek a szimbolikus újratemtésére irányuló törekvést tükrözi.

Az első dián – mielőtt az előadó a tényleges élettörténet elbeszélésébe fogott – *Nagyatád értékei* cím alatt a mai városról készített képeket mutatott be: *Polgárok, Intézmények, Épített környezet és Természeti környezet* kategóriák alá sorolva azokat. E kezdés egyfelől gesztus, mintegy főhajtás volt az előadást befogadó hely és lakói, valamint teljesítményeik előtt. Másfelől viszont

¹³ A kérdést a muzeológusnak tette föl egy magát „rég nagyatádi”-ként meghatározó személy, aki nem sokkal korábban szintén tartott előadásokat a múzeumban „Emlékek és hangulatok a régi Nagyatádról” címen. Az előadás során saját emlékeit, helytörténeti tudását osztotta meg a hallgatósággal. Végül nem is maradt ott a múzeumban, elment, mielőtt Veress Péter beszélni kezdett volna.

e képekkel kapcsolatot teremtett múlt és jelen között, s egyúttal megelőlegezte az utolsó dián megjelenő – vágyott, igényelt – jövőképet: *Maradandó nyomuk Nagyatádon?; Veress ügyvéd utca*. Az élettörténet kronologikus előrehaladását a későbbiekben is többször szakították meg részletes elbeszélések Nagyatád két világháború közti gazdasági helyzetéről, társadalmi szerkezetéről *Kiknek az ügyvédje* cím alatt, s a szülők cselekedeteit szintén a Nagyatáddhoz való viszonyulás keretében mutatta be. Így többek között kiemelte a Veress házaspár beépülését a helyi társadalomba (a társasági életről, barátokról, közéleti szerepvállalásról szóló elbeszélésekkel), a városért végzett áldozatos munkájukat (leginkább a második világháború hónapjaiban a községért végzett tevékenység részletezésén keresztül), illetve a kitelepítés utáni visszakerülés nehézségeit. Nagyatád központi szerepének kiemelése az élettörténetben, az elbeszélés felépítésének, szerkezetének e köré építése – véleményem szerint – az elbeszélőnek azt a szándékát tükrözi, hogy a Veress család és Nagyatád, az egykori otthon közötti – a hortobágyi kitelepítésig (1952–1953) meglévő, ám azzal drasztikusan szétszakított – harmonikus viszonyt utólagosan kiigazítsa, helyreállítsa.¹⁴

Extenzióját tekintve az élettörténetben a genealogikus gondolkodásmód érvényesült: az előadó édesapja és egyúttal a saját élettörténetét is egy tágabb, narratív leszármazási rendbe helyezte el. Ebben a kontextusban az egyén élettörténetének előzménye az elődök története, s ugyanakkor története továbbszövídök az utódok sorsában. Hankiss Ágnes azt az életstratégiát, amely az „ember felnőttkori sikereit, eredményeit, személyiségét [...] a messzire visszanyúló pozitív családi hagyományoknak tulajdonítja”, dinasztikus stratégiának nevezi. (HANKISS 1980. 33–34.) Hozzátehetjük: nem pusztán Veress Péter élettörténeti elbeszélése, hanem az egész családi irategyüttes megőrzésének és hagyományozásának a története is ezt gondolkodásmódot tükrözi.

Veress Dezső teljes életútját feldolgozó elbeszélés szerkesztési elvét az időben való lineáris előrehaladás alkotta: az élet története egymás után következő események sorozataként jelent meg benne. Az élettörténet megalkotója a történetet a legalapvetőbb személyes életrajzi események (születés, házasság, halál) mellett leginkább a történelmi eseményekkel tagolta. A személyes életút és a történelem között párhuzamot állított fel, s rámutatott arra, hogy a történelem és a politika milyen meghatározó módon avatkozott bele édesapja és a család életébe, és ez hogyan befolyásolta a családtagok személyes sorsát. A főbb fordulópontokat a hivatalos történetírás által történelmi fordulópontokként megjelölt eseményekkel jelezte, amelyek határkövekként szakaszolták a személyes életutat. Az életút során felmerült egzisztenciális nehézségek is a történelmi események keretében értelmeződtek. A kijelölt főbb fordulópontok a következők voltak: az első világháború, a trianoni béke, a második világháború, a kommunista rendszerváltás és a Rákosi-korszak (1945–48; 1949–52), külön kiemelte az 1953-as évet Nagy Imre nevével fémjelvezve, valamint 1956-ot. Utolsó – az élettörténet szempontjából releváns – történelmi időszakként a Kádár-korszak szerepelt. Az utolsó időszakok ilyen sűrű, évszámokkal történő tagolása e korszak meghatározó voltát jelezte a család, s ezúttal immár kifejezetten az előadó szempontjából is. Utalt az emlékek elevenségére, az eddigiekénél is erősebben jelentkező személyes (érzelmi) érintettségére.

Az életpálya mélypontja ebben az értelmezésben a hortobágyi kitelepítés volt. Tizennyhárom dia szólt róla, az összes esemény közül erről a legtöbb (a „háborús időkről” például csupán négy).¹⁵ A sorseseeményként¹⁶ megélt időszakról szólnak a legrészletesebb és leginkább érzelmekkel

¹⁴ Amint Burke fogalmaz: „(...) nem feledhetjük, hogy (...) a visszaemlékezések nem annyira az emlékezés ártatlan aktusai, mint inkább a meggyőzésre, mások emlékezetének alakítására irányuló próbálkozások.” (BURKE 1997. 7.)

¹⁵ Az 59 tartalmas dia közül 16 szólt a kitelepítésről és közvetlen következményeiről (27%).

¹⁶ A fogalmat a Tengelyi László által meghatározott értelemben használom. Tengelyi azokat az élettörténeti fordulópontokat tekinti sorseseeményeknek, „amelyek hatására az önazonosság mint az élettörténet foglalatosa

telített elbeszélések. Minden bizonnyal azért, mert – a reprezentáció során bemutatott addigi történetekhez képest – az előadónak ezekhez fűződött a legtöbb közvetlen, személyes élménye és emléke, s azért is, mert ez az esemény a család egész életét gyökeresen megváltoztatta, s alapvetően meghatározta és befolyásolta az ezután következő években lehetséges életet.

A kitelepítés időszaka után az előadó a Nagyatádra való visszakерülés, majd az ottani újraelkezdés nehézségeit mutatja be, a történelmi háttérrel két Kádár János-képpel (egy fiatal- és egy időskorival) felvillantva. Hogy mindez mit jelentett a család életében, többek között az alábbi címszavakkal jelzi: *Politikai diszkrimináció; Az igazságszolgáltatás befolyásolása; Az iskola átpolitizálása; Polgári szervezetek hiánya; Baráti családok eltűnése.*

Itt, a nagyatádi korszak végén – mielőtt a Sátoraljaújhelyre való költözést emlitené (1971) – szán egy diát arra, hogy édesapja értékrendjének legfontosabb elemeit felmutassa: a hitet, a családot, a magyarságot és a jogot. Az értékek középpontjába a családot állítja (amint ezt a grafikai megjelenítés tükrözi). Fontos szerepe van annak, hogy ezt a diát, amely számvetést, összegzést készít édesapja értékrendjéről, s megvonja az életút mérlegét, a nagyatádi évek végére – nem pedig az egész előadás legvégére – illeszti. Az elhelyezéssel az atádi éveket foglalja össze, az egész életutat, annak esszenciáját Nagyatád valóságos és szimbolikus terébe helyezi.

Az előadó – meglátásom szerint – édesapja, illetve családja biográfiájának megszerkesztésével és ennek előadásával a család helybéli társadalmi pozíciójának utólagos rekonstrukciójára, illetve annak korrekciójára, helyreállítására törekedett. Az előadás utolsó diáján megjelenített képekkel és feliratokkal kifejezett is tette ezt a szándékot. A *Maradandó nyomuk Nagyatádon?* cím alatt két kép szerepel: az első a Veress Dezső életét első ízben feldolgozó múzeumi kiállításról készült, a másik pedig egy elképzelt utcai névtábla *Veress ügyvéd utca* felirattal.

A Veress család által felhalmozott emlékmagy (és annak használata) családtörténetet, családi történeteket hordoz. „Történetek szövik át az időt, amelyben élünk – írja Tengelyi László. – Helyünket a világban, még mielőtt magunkra eszmélnénk – sőt talán nem túlzás azt állítani: még mielőtt megszületnénk –, családi elbeszélések jelölik ki. A ránk hagyományozott történetekhez azután hozzátesszük a magunk állandóan változó, nyugvóponton még halálunkkal sem jutó történetét.” (TENGYELI 1998. 525.) Az emlékezés és az identitás összefüggéseire vonatkozó kutatások szerint „az egyes ember csak élet-történet implicit konstruálása (és állandó revíziója) révén éri el, illetve szerzi meg identitását” (CARR 1999. 72.). Ugyanakkor a különböző közösségek – jelen esetben a család – is olyan történetek révén létezik, amelyek alapvetően a csoportidentitás, és ezáltal a személyes identitás fenntartásának és megteremtésének céljával jönnek létre. Ennek az elméletnek az értelmében, bár az emlékezet a múltat tematizálja, valójában a jövőre irányul, hisz a csoport fennmaradásának a szándéka motiválja. A Veress család megőrzött dokumentumai (még ha immár a múzeum gyűjteményében is, illetve digitális formában a család tulajdonában) mint emléktárgyak az egyéni és a családi identitás materializálódásai, s rámutatnak arra, hogy tulajdonosaik mennyire tudatosan kötődnek az előző nemzedékekhez (OTTO-PEDERSEN 2004. 29–32.).

meghasad és felnyílik”, s az egyén identitása új „értelemképző” eseményekkel kényszerül szembesülni. Ehhez el kell különíteni magát a „megélt életvalóságot” és az „elbeszélte élettörténetet”, hiszen azon, ami megtörtént, nem változtathatunk, csupán annak narratív feldolgozásán – vagyis értelmén, jelentésén – módosíthatunk. Ebből a különbségtételből ered az „értelemképződés” és az „értelemrögzítés” megkülönböztetése. Míg a „sors-esemény” a magától lejárászódo, „uralhatatlan és ellenőrizhetetlen” értelemképződés szintere az élettörténet tág tartományán belül, addig az önazonosság megőrzése erőfeszítést és küzdelmet követel az „értelemrögzítésért” (TENGYELI 1998. 534–539.)

„Amikor [...] a Múzeumnak átadtam édesapám naplóját, nem gondoltam, hogy belőle valaha is »igazi« könyv születik.”¹⁷ – A könyvbemutató rítusa

A könyvbemutató olyan ünnepi esemény, rítus, amely – Keszeg Vilmos szavaival élve – „a szertartás látványosságával együtt a könyv státusát, presztízsét” (KESZEG 2002. 331.) hivatott megalapozni a lokális közösségben. A Veress Dezső naplójának megjelenése alkalmából szervezett szertartás emelkedettségét az esemény időzítése is aláhúzta: 2005. november 19. egyszerre volt a történelmi, a helyi közösségi, s egyúttal a családi megemlékezés ideje. Egyfelől ugyanis a naplóból kibontakozó lokális történelmi eseményeket a második világháború befejezése hatvanadik évfordulójának, a világ- és a nemzeti történelem adott időszakának tágabb összefüggésébe helyezte. Másfelől a szerző éppen hatvan évvel ezelőtt, Erzsébet-napon adta át a naplót feleségének névnap ajándékkul, ami az időpont családi oldalát hangsúlyozta. A napló elején olvasható ajánlás így szól: *Drága Angyalom! Négy hónapi Rátok gondolásom adom névnap megemlékezésül. Legyen bizonyosság rá, hogy nagyon szeret Dezsőd. Nagyatád, 1945. nov. 19.* (VERESS 2005. 11.)

A választott időpontban összefonódott tehát a családi és a lokális emlékezet, valamint a hivatalosnak számító nemzeti történelmi megemlékezés, vagyis a kommunikatív és a kulturális emlékezet. Ilyen értelemben a könyvbemutató eseménye olyan megemlékezési rituálénak tekinthető, amelyben megelevenedett a múlt, működésbe lépett az emlékezet, de amely egyúttal irányt is szabott a múlt értelmezésének, formálta az emlékezetet, s így társadalmi identitást konstruált (BURKE 1997. 8.). A könyvbemutató alkalmával a kötet és annak tartalma a családi emlékezetből a széles nyilvánosság elé került, s ezzel bekerült az egymással versengő helyi emlékezetek terébe (Uo. 15.). Innentől kezdve a „könyv esetté vált, esetté avatta a szerzőjét”, beszéltek róla, kifogásolták a leírtak hitelességét, vagy kiegészítették, továbbfűzték a benne foglalt történeteket (KESZEG 2002. 332.).

A könyvvel kapcsolatosan megfogalmazódó vélemények a helyi társadalmon belül egymás mellett létező, különböző emlékezetközösségek nézeteit tükrözték. Az emlékezők (és emlékezetközösségek) emlékezetét pedig a saját, éppen aktuális élettörténelmi helyzetük, jelenlegi tapasztalati horizontjuk határozza meg (SCHÜTZ-LUCKMANN 2000. 292.), s az életút tényeit, tapasztalatait a maguk ismeretei felől, a maguk elképzelései és szándékai szerint értelmezik. Az értelmezések, utólagos konstrukciók ugyanakkor nem függetlenek egymástól: egymásra épülnek, egymásból táplálkoznak, hatnak és visszahatnak egymásra.

A befogadók alapállása, attitűdje felől nézve az értelmezéseknek többféle típusa különböztethető meg: először is azoknak a véleménye, akik maguk is átérték a naplóban megörökített eseményeket (helyi szóhasználatlaltal a „*régi nagyatádiak*”-é). Ők leginkább arra törekedtek, hogy saját emlékeikkel „hitelesítsék”, esetleg „kiegészítsék, pontosítsák” a naplóban leírtakat, s egyúttal arra is, hogy a szövegben olvasott információkkal saját emlékeiket igazolják. Egyik szép példája ennek a naplót bemutató, méltató előadás, amely a könyvbemutatón hangzott el.

Az idős nagyatádi tanárnő a könyvben olvasott eseményekkel kapcsolatban saját emlékeit, élményeit elevenítette fel, mesélte el.¹⁸ A szövegben mindvégig váltakoztak, egymásra épültek a napló írójának és az emlékezőnek a saját (gyermekkori) emlékei, amelyek csupán most, a könyvbemutató jelen idejében találkoztak ténylegesen egymással, a múltban, a napló megírásá-

¹⁷ Részlet Veress Péter 2005. december 1-jei leveléből.

¹⁸ Az előadást leírt szövegből olvasta fel a szerző, az idézetek ebből származnak, s az elemzés is e szöveg alapján készült; kiemelés tőlem.

nak idejében egymással nem érintkező, párhuzamos történetekként léteztek. Mind a naplóban megörökített események, mind az azok kapcsán felelevenített emlékek azonban a közösen megélt sorseseemény azonos idő- és térbeli keretébe illeszkedtek. A szerző időnként az országos vagy az európai történelemnek azokat az eseményeit is felidézte, amelyeket a helyi történet bizonyos vonatkozásainak jobb megértéséhez szükségesnek vélt, egyetlen közös emlékezetbe foglalva össze ezáltal a naplóban szereplő család, a saját, valamint a helyi társadalom és az ország emlékezetét:

„Végigolvastam a naplót, azóta álmomban előjött egy-egy kép... és 61 év után is megviselt. 73 éves múltam, feledékeny vagyok. Cédulával járok a boltba, de a gondom időnként az, hogy a cédulát is keresnem kell. De a „háborús” élményeim nagyon elevenen élnek bennem. Igen, tudom, nem az én élményeimről van szó. Vagy mégis? Ez a napló nem egy idegen vidék szomorú története. Amikor ezek a sorok íródtak, én is itt éltem, szinte mindegyik családnév [ismerős], sokuk gyermeke velem egyidős volt. Úgy érzem – bocsánat a bátorságért –, hogy amit Dezső bácsi gondolataihoz hozzáteszek, azzal »hitelesítem« a naplót.”

Az előadó a napló idejét és az előadás idejét szinkronizálta egymással, s egyúttal az időt a jövő felé is kiterjesztette:

„Kedves Dezső bácsi! 1945. február 8-án – emlékszik? –, amikor a 36. ív papír került a kezébe, és nagyon legyengült és elkeseredett volt, feltette a kérdést, hogy vajon lesz-e valaki, akit érdekel – a családján kívül – és olvassa? Többen vagyunk, akik elolvastuk, és még többen, akik ezután olvassák el. Az én korosztályomnak jelene volt a napló, gyermekeinknek és unokáinknak pedig okulni kell belőle. Akik ismerték a Veress házaspárt, ők tisztelettel említik őket ma is.”

Veress Péter maga is a könyvbemutató „fő műsorszámának” tekintette, értékelte az előadást, amint az a könyvbemutató után írt levelének mondataiból tükröződik:

„Meghatódva láttam, hallottam, hogy milyen alaposan, részletesen és mennyi szívvel, lélekkel dolgozta fel édesapám naplóját. A szépen fogalmazott és kitűnően előadott mondatok, az érzelmenteli gondolatok, a napló eseményeit mintegy hitelesítő, megerősítő, közvetlen személyes élmények nem csak engem, de a hallgatóságot is megérintették. Az előadás után többen is azt mondták, hogy »nagyon szép volt, végigsírtam az egészet«.”¹⁹

Az érzelmi érintettség egy emlékezetközösségbe vonta a hallgatóságnak azon tagjait, akik az eseményeket saját, közvetlen emlékként idézték fel a napló kapcsán.

A „régí nagyatádiak” véleménye egy másik – szemléletében, attitűdjében nem egyedi – példával is szemléltethető, egy olyan utólagos kritika, többoldalas „hibajegyzék” alapján, amelyet szerzője részben a napló szövegéhez fűzött kiegészítésnek, illetve, nagyobb részben, az ahhoz fűzött történelmi magyarázó jegyzetek pontosításának szánt. A hibajegyzék összeállítójának, mint elkötelezett helytörténelmi kutatónak, több írása, leginkább a saját életútját, életpaszta- latát feljegyző emlékirata jelent meg a múzeum *Múltidéző*²⁰ című sorozatában. Ezen tudással (és presztízzsel) felvértezve más alkalmakkor is kritikával élt a Nagyatád történetét feldolgozó munkákkal szemben, és saját ismeretei fényében arra törekedett, hogy kiigazítsa azok torzításait, hiányosságait. Vállalkozása leginkább „autodidakta írói teljesítmény”-nek (KESZEG 2002. 335.) tekinthető. A múzeumnak átadott jegyzet bevezetőjében a szerző megjelöli munkája célját, ugyanakkor a mögötte rejlő vívódásra és annak okaira is utal:

¹⁹ Részlet a 2005. december 1-jei levélből.

²⁰ 1995 óta jelennek meg a helytörténelmi sorozat füzetei, leggyakrabban a Nagyatádi Művelődési Központ (amelyhez szervezetenként a Városi Múzeum is tartozik), esetlegesen a városi önkormányzat vagy a könyvtár gondozásában. A különböző helyi intézmények, üzemek, személyek, családok történetét feldolgozó íráskok amatőr helytörténelmi-kutatók munkái.

„Sokáig töprengtem, hogy van-e erkölcsi alapom egy forrás értékű napló kiegészítésére, de úgy gondolom, hogy e jó szándékú észrevételeim – elsősorban a »Jegyzetekben« írt kiegészítő adatok pontosítása esetleg hozzájárulhat e tragikus időszak hitelesebb megismeréséhez.”²¹

A nagyatádiak véleménye, hozzászólásai a tapasztalatra és szájhagyományra épülő kortársi emlékezetet hordozzák, s emlékeik felelevenítésével, pontosító, kiegészítő attitűdjükkel „a kortársak által hitelesített emlékezés horizontját”-t jelölik ki (ASSMANN 1999. 50.). Elmondott történeteik egyúttal önazonosságuk fontos elemeit is alkotják, s részét képezik az emlékezés térbeli keretét jelentő város kollektív emlékezetének.

Egészen más szempontból érdekes a város vezetésének, konkrétan a polgármester magatartásában megfogalmazódó „hivatalos” fogadtatásnak az attitűdje. A polgármester a könyvben szereplő, mintegy utószónak szánt írásában egybefogja a múltat és a jelent, Nagyatád egykori és jelenlegi lakóit: „»Értetek« – gondolt családjára, de tudjuk, az »Értetek« mögött, alatt ott voltak a nagyatádiak: kortársai-sorstársai és a későbbi nemzedékek sora. Hiszem, hogy a miénk is!” (VERESS 2005. 172.). A napló írójának tevékenységét a saját, jelenlegi pozíciója szemszögéből méltatja, s a példamutató, felelős magatartású városvezetőt, így mintegy az elődöt látja-láttatja benne: „E napló tanulságos mindenkinek, aki egy településért társadalmi, közéleti szerepet, tisztséget vállal, vállalni akar. Belső készletet, elhivatottság, önzetlenség kell hozzá.” (Uo.)

Egy nagyatádi jogász, bíró ismét csak más nézőpontból értékelte, ítélte meg a naplót, illetve annak íróját. Az ő hozzáállásának alapvonása a kiváló jogász munkája, munkássága iránti szakmai tisztelet és megbecsülés, annak ellenére is, hogy a nagyatádi bíróság munkatársaként már nem volt alkalma együtt dolgozni Veress Dezsővel. Véleményét a munkahelyén, a nagyatádi bíróságon hallott véleményekre, tehát a másoktól átvett közvetett tapasztalatokra alapozta. Ő volt a kezdeményezője és motorja a Veress Dezsőnek posztumusz adományozott városi kitüntetésnek, s többféle módon (anyagiakkal, kapcsolatain keresztül) támogatta a napló megjelenítését is. A későbbiekben pedig (főként saját szakmai köreiben) a terjesztésében, népszerűsítésében is részt vállalt.

Végül magának a Veress családnak a véleményéről. A család állásfoglalását jól tükrözi az a levél, amelyet Veress Péter a könyvbemutató után írt a múzeum munkatársainak. Ebben – a könyvbemutató értékelését követően – mindkét fél számára eredményesnek ítéli a család és a múzeum együttműködését:

„Családi irataink, okmányaink, dokumentumaink, fényképeink gondos és értő kezekbe kerültek, megbecsült értékeivé váltak a Múzeum gyűjteményének. Ezek közül édesapám háborús naplója pedig a Múzeum [...] első könyvkiadási sikerét is megalapozta.”²²

Emellett megvalósulni látta azt a célt is, amely a családi emléktanyag múzeumi átadásának egyik fontos motívuma volt: megővni azt a felejtéstől, s egyúttal méltón megőrkíteni és megőrizni édesapja és a család emlékét:

„(...) a könyv megjelenése és bemutatása nem csak a múzeum kiemelkedő sikere, nem csak a Nagyatádi és azon kívül ezer és – bízom benne – több ezer ember szellemi, lelki, erkölcsi, esztétikai gazdagodását, történelmi ismereteinek bővítését szolgáló kiadvány, hanem édesapám és családunk emlékét méltón, maradandóan dokumentáló, megőrkítő mű.”²³

²¹ A jegyzékbe vett kiegészítések, pontosítások nagy része egyébként teljesen jogos volt, s köszönettel vettük és fogadtuk.

²² Részlet Veress Péter 2005. december 1-jei leveléből.

²³ Részlet Veress Péter 2005. december 1-jei leveléből. Kiemelés tőlem.

Az emlékművekkel pedig – ahogy Jan Assmann fogalmaz – „a túlélők teremtenek a maguk számára identitást” (ASSMANN 1999. 63.). Hogy mennyire így van ez a Veress család esetében is, jól mutatja, hogy minden családtag számára (a gyerekek, unokák, valamint az unokatestvérek és másod-unokatestvérek számára egyaránt) vásároltak a könyvből. A legkisebbeknek pedig félretették, „tartalékolták”, s megkapják majd, ha már olvasni és értékelni tudják. A napló mint szövegtárgy ezáltal a családi hagyaték fontos részévé vált, tárgyként, s egyúttal szöveggként „a kollektív családi identitás meghatározó alakzatává, bizonyítékává” lett (VAJDA 2008. 102.).

Összegzés

A Veress család emlékanyagának múzeumi története a kommunikációs és a kulturális emlékezet – jelen esetben releváns elemeinek – kapcsolataként értelmezhető. „A kulturális emlékezet a mindennapokon túli emlékezés szerve. A kommunikációs emlékezettől főként alkalmainak megformáltsága és szertartásossága különbözteti meg” (ASSMANN 1999. 59.). Assmann szerint az emlékezet e két alapformája, típusa a nyugati társadalmakban nem válik el élesen egymástól, inkább a kettő közötti folyamatos átmenet két szélső pontját jelentik.²⁴ Ebben az összefüggésrendszerben a családi (kommunikatív) emlékezetközösség által őrzött emlékek (és az azokat dokumentáló tárgyak, többségében írott dokumentumok) a múzeumi átadások során fokozatosan a múzeum által megtestesített kulturális emlékezet rendszerébe kerültek át. Ez azt jelenti, hogy az egyéni életút keretei között felhalmozott történelmi tapasztalatok a múzeum által képviselt városi „őstörténet”, az „abszolút múlt eseményei” között kaptak helyet. Kiegészítették azt, ám egyúttal általa igazolódtak, illetve igazolták önmagukat. Az addig a család közösségén belül, informális, személyközi érintkezésben hagyományozódó emlékek (voltaképpen mint nemzedéki emlékek) a múzeumi gyűjtemény és bemutatás sajátosan megformált, a hétköznapitól eltérő, bizonyos szempontból ritualizált közegébe kerültek át. A családi emlékezetközösség számára eleven emlékeket képviselő/hordozó tárgyak történeteikkel együtt új kontextusba kerültek: a múzeum sajátos környezetébe, amely egyben új értelmezési keretté is vált számukra (ASSMANN 1999. 49–56.). Ugyanakkor fontos utalni arra is, hogy a saját tárgyak, még ha múzeumba kerülnek is (vagy éppen azért), eredeti tulajdonosaik számára továbbra is „azt a sokrétű értékrendszert őrzik”, amit életük során felhalmoztak (FEJŐS 2003. 91.). *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ASSMANN, JAN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1999, Atlantisz Kiadó.
- BURKE, PETER: A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio*. 2001. 1. sz. 3–21.
- CARR, DAVID: A történelem realitása. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák* 3. A kultúra narratívái. Budapest, 1999, Kijárat Kiadó.
- FEJŐS ZOLTÁN: *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok*. Budapest, 2003, Gondolat.
- HANKISS ÁGNES: „En-ontológiák” (Az élettörténet mitologikus áthangolása). In Frank Tibor–Hoppál

²⁴ Ugyanakkor fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy „mindamellát az emlékezés két típusa közt – az ünnepélyességgel és szentséggel való képzettársítás folytán – csakugyan tapasztalható bizonyos mérvű belső elkülönülés, amely nem egyetlen skála fokozati ellentéteivel jellemezhető”. (Uo. 56.)

- Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat II.* Budapest, 1980, Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 30–38.
- KESZEG VILMOS: Az etnográfiai leírás mint olvasmány a helyi társadalomban. In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom.* Budapest, 2002, Akadémiai Kiadó. 315–339.
- KESZEG VILMOS: Előszó. In Uő. (szerk.): *Specialisták, életpályák és élettörténetek.* Kolozsvár, 2005, Scientia Kiadó. 7–30.
- NAGY ZOLTÁN: Petró apó. Egy hanti halász élete. Kiállításvezető. *Finnugor Világ.* A Reguly Társaság Értesítője 2006, XI. 2. 15–19.
- NAGY ZOLTÁN: *Az őseink még hittek az ördögökben.* Vallási változások a vaszjugáni hantiknál. Budapest, 2007, MTA Néprajzi Kutatóintézete, PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, L'Harmattan.
- NIEDERMÜLLER PÉTER: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* 1988. XCIX. 3–4. sz. 376–389.
- OTTO, LENE – PEDERSEN, LYKKE L.: „Összegyűjteni” önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai. In Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (vál., szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer.* Fordítás-gyűjtemény. MaDok-Füzetek 2. Budapest, 2004, Néprajzi Múzeum. 28–39.
- SCHÜTZ, ALFRED – LUCKMAN, THOMAS: Az életvilág struktúrái. In Felkai Gábor – Némédi Dénes – Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században.* Budapest, 2000, Új Mandátum Könyvkiadó. 272–302.
- TENGELYI LÁSZLÓ: Élettörténet és önazonosság. *Holmi* 1998. X. évf. 4. sz. 525–543.
- VAJDA ANDRÁS: Az írás és az írott szó szerepe egy parasztember életében. In Berekméri István Andrásé *Minden poklokon keresztül.* (sajtó alá rendezte: Vajda András). Marosvásárhely, 2008, Mentor Kiadó. 63–144.
- VERESS DEZSŐ: *Értetek.* Napló. Nagyatád, 1944–45. Nagyatád, 2005, a Nagyatádi Művelődési Ház és Városi Múzeum kiadása.